

A SERTÉSTENYÉSZTÉS NÉPRAJZI KUTATÁSA MAGYARORSZÁGON

SZABADFALVI JÓZSEF

A házisertés (*sus domesticus*) a páros ujjú patások rendjének, disznófélék családjába tartozó faj, amely vaddisznók szelidítéséből jött létre és fajtakeresztezéssel sok tájfajtája alakult ki.¹ A sertés – szemben más nagyállatainkkal (ló, szarvasmarha, juh) – csupán egyhasznú állat. Míg a többi vagy igázásra, szállításra, tejelésre, illetve bőrének feldolgozásával is hasznosítják, addig a sertés csupán ételmezésre hasznosítható. Jellegetesen szapora állat, a régi tájfajták már egyéves koruk alatt ivarképesekké váltak, de csak 4–6 fiat hoztak a világra, az újabb, intenzívebb fajták később lesznek ivarérettek, de ennek a dupláját fialják. E tulajdonságuk miatt tenyésztésük viszonylag hamar jelentősen gyarapítható, illetőleg az új fajták is hamar terjedhetnek el, akár válthatják is egymást.

A magyar parasztság és részben a városi kispolgárság is hagyományosan – a 20. század közepétől kialakuló, modern életforma létrejötté előtt – a család ételmezésének biztosítására két dologról minden körülmények között igyekezett gondoskodni, a *kenyérnek való* gabonáról és a *zsirozót* és húst biztosító hízóról. Ha ez megvolt, a leg súlyosabb gond, az éhínség már elkerülte a házat.

Történelmünk folyamán a sertésnek két jelentős tájfajtája alakult ki: a Dunántúlon az ún. *bakonyi disznó*, Tiszántúlon pedig a *szalontai sertés*. Az utóbbi száz–százötven évben a fajták váltása meggyorsult, előbb a Balkán felől elterjedt a *mangalica*, századunkban pedig nyugatról az intenzív húsertéseket hozták be és honosították meg. A fajtaváltások mögött alapvető gazdasági, valamint a táplálkozási kultúrába beállott változások húzódnak meg.

A sertéstartásnak alig néhány nagyobb központja figyelhető meg világunkban. Az Észak-Amerikai Egyesült Államokban és Európában a 20. században már belterjes tartás vált fokozatosan általánossá. Latin-Amerikában és Kelet-Ázsiában (pl.: Kína, Fülöp-szigetek) a takarmányozás az ősbibb állapotokat őriz, az a növénytermesztés és a háztartások hulladékaira támaszkodik. Magyarország sertéstenyésztése világviszonylatban is jelentős, a világranglista 14. helyén áll.² Sertéstartásunk jelentőségét a földrajzi nevek is őrzik: *Ártánd*, *Disznós*, *Disznóshorvát*, *Emsevölgy*, *Disznóspatak* stb. Szerepel szólásmondásainkban, tartják szerencseállatnak is.

Ha a magyarság négy nagyállata (ló, szarvasmarha, juh és sertés) néprajzi kutatásának irodalmát vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy legtöbbet a juhászattal foglalkoztunk, s a legkevesebb adat a sertéstartásra található. Különösen vonatkozik ez századunk első felé-

1. Vö.: Biológiai Lexikon, IV. 46.

2. *Enyedi Gy.*, 1964. 142.

re, s a múlt század végére. Az utóbbi egy-két évtizedben fellendült a sertéstenyésztés néprajzi kutatása, ez azonban elsősorban a külterjes tenyésztési hagyományok felé irányult.

Vessünk egy rövid pillantást az elmúlt századok forrásaira:

Az első híradások, rövidebb-hosszabb leírások a klasszikus történeti és tájleíró munkákból származnak, az adatok a történeti tartásformákat örökítették meg: *Oláh Miklós* 1540 körül írott munkájában a sertések réti tartását említi,³ *Apáztai Csere János* enciklopédiájában viszont a makkoltatást dicséri.⁴ *Bél Mátyás* is Notitiájában több helyütt ad hírt a sertéstartásról.⁵

A 18. sz. közepe táján fellendülő agrárfejlődés – a termelékenység növelését tűzve célul – tudományos alapokra igyekezett helyezni a gazdálkodást, ennek kapcsán az állattenyésztést is. Szakkönyveket írtak és jelentettek meg. Ezekben vagy leírták és elmarasztalták a megrögzött régi szokásokat, vagy pedig ismertették az új eljárásokat, természeti és tenyésztési módokat. Említsünk a legfontosabbakból: *Mitterpacher Lajos* a hagyományos hizlalási eljáráshoz, a makkoltatáshoz nyújt jó adatokat.⁶ A korai magyar gazdasági irodalom két óriása, *Nagyváthy János* és *Pethe Ferenc* is részletesen foglalkozik a sertéstenyésztés régi és új eljárásaival. Az utóbbi szerző 1814-ben külön kötetet is szentelt a „disznó 's aprómarha” tenyésztésének.⁷ 1835-ben, Kassán megjelent könyvében *Lánghy István* is még a *Tapasztalaton épült disznótenyésztést* propagálta.⁸

A reformkorban meginduló gazdasági folyóiratok, pl. a *Mezei Gazdák Barátja* is több tanulmányt közöl a sertéstenyésztés különböző kérdéseiről: Az 1830-as években írtak a sertések egyik betegségéről a torokgyíkról,⁹ a fiatal malacok hasmenéséről,¹⁰ és a fiatal sertések tenyésztéséről.¹¹ A *Magyar Gazdában* az 1840-es években *Limbek Antal* nagyobb cikkben foglalkozik a sertéstenyésztés aktuális kérdéseivel,¹² *Bende Péter* a makkon hizlalást ismerteti.¹³ A *Magyar Gazda* 1846-ban közölte a makkoltatásról megjelent 1832/36. évi VI. törvénycikk fogadtatását is.¹⁴ Az 1850-es évek gazdasági folyóirata, a *Falusi Gazda* ugyancsak gyakran közölt idevonatkozó tanulmányokat, cikkeket és kisebb híradásokat: *Galgóczy Károly* 1856-ban *Sertéshizlalás* címmel közöl írást.¹⁵ *Pataki Pál* ugyanezen címmel értekezett.¹⁶ Az 1860. évi egyik számban a magyar sertéstenyésztés hanyatlásának okait vizsgálták.¹⁷ A makkoltatás hasznait mérlegelik 1859-ben a

3. *Olahus N.*, 1930. 30. skk.

4. *Apáztai Tsere J.*, 1803. 295.

5. *Bél M.*, in. *Lukács K.*, 1943. 238–239.; 267., 272.

6. *Mitterpacher L.*, 1779–1794. II. 143.

7. *Nagyváthy J.*, 1791.; *Pethe F.*, 1805.; *Pethe F.*, 1814.

8. *Lánghy I.*, 1835. 8.

9. *Irimy J.*, 1830. 366–367.

10. *A . . . S.*, 1930b. 382.

11. *A . . . S.*, 1930a.

12. *Limbek A.*, 1844. 119–124.; Vö.: még *Bogma*, 1845. 1095–1099.

13. *Bende P.*, 1848.

14. *Barcsay.*, *Magyar Gazda*, 1846.

15. *Galgóczy K.*, 1856. 201–203.

16. *Pataki P.*, 1856.

17. *Sz. n.* 1860. 59–60.

*Gazdasági Lapok*ban.¹⁸ Az *Erdélyi Gazda* c. lap 1885. évi hasábjain *Nagy Jenő* három folytatásban értekezik *Sertéshizlalás* címmel.¹⁹

A 19. sz. utolsó harmadában a sertésenyésztésben beállott változások, az ok-szerűbb tartásformák terjesztése vált fontossá. 1888-ban jelent meg *Csapó Lajos: A sertés-tenyésztés* c. összefoglaló munkája.²⁰ Ugyanezen címmel adott ki könyvet Kassán tíz évvel később *Kovács Béla* is.²¹

Igen sok adatot találhatunk a sertésenyésztésre a 19. századi statisztikai,²² hon- ismereti,²³ és geográfiai²⁴ munkákban. Elszórtan ugyancsak sok történeti-népéleti adat rejlik, főként az erdei legeltetésre forráskiadványokban, hely- és tájtörténeti, valamint gazdaságtörténeti munkákban. Különösen *Tagányi Károly* erdészeti oklevéltárában,²⁵ va- lamint a *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* megjelent tíz kötetében.

A gazdasági, pontosabban a tenyésztési szakirodalomban a 20. sz. első felében is foglalkozott a sertésenyésztés hagyományos eljárásaival is. Feltehetőleg ez az irodalom is tartalmaz olyan adatokat, amelyek jól felhasználhatók a magyar sertésenyésztés történeti és etnográfiai feltáráshoz. Itt elsősorban *enesei Dorner Béla* munkásságát, pontosabban két könyvét kell megemlíteni. 1908-ban *A sertés Magyarországon*, 1925-ben pedig *A sertés tenyésztése és hizlalása* címmel adott közre két kiváló munkát. Ezekben nemcsak a sertésenyésztés gazdasági kérdéseivel foglalkozott, hanem annak történeti, gazdaságtör- téneti és tenyésztés-technikai vonatkozásaival is.²⁶ 1910-ben *Szabó István* publikál ide vonatkozó könyvet.²⁷ 1934-ben pedig *Benes, Emerich* adott közre egy igen átlagosnak mondható német nyelvű munkát.²⁸ A későbbi gazdasági szakirodalom, főképpen a *Schandl József* és a *Horn Artúr* nevéhez kapcsolódó is tekintettel volt a történeti és kultúrtörténeti vonatkozásokra. *Schandl József*nek 1948-ban jelent meg *A sertés tenyész- tése* c. munkája.²⁹ 1959-ben és 1961-ben több szerzőnek újabb idetartozó munkája jelent meg.³⁰ Ez utóbbi munkákban természetesen már az új tájfajták leírása és az azokhoz kapcsolódó intenzív tartásformák szakszerű leírásai dominálnak.

Századunk elején a nyelvtudományi irodalomban tűnik fel egy érdekes kifejezés. A *Magyar Nyelv* I. kötetében *Radvánszky Béla* írt kis cikket *Vevő dísznö* címmel.³¹ A kifejezés feltáráshoz még ugyanezen folyóirat, azonos évi kötetébe bekapcsolódott *Herman Ottó* is.³² A nyájban, leginkább erdőben legeltetett állatok között nagy dorong-

18. A makkoltatás, 1859. 585–586.

19. *Nagy J.*, 1885. 42–43., 360–361., 369–371.

20. *Csapó L.*, 1888.

21. *Kovács B.*, 1898.

22. *Pl. Galgóczy K.*, 1855. 350.

23. *Nagy M.*, 1870. II. 289.; *A réti kanász*.

24. *Enyedi Gy.*, 1964.

25. *Tagányi K.*, 1896. I–III.

26. *e Dorner B.*, 1908.; *e Dorner B.*, 1925.

27. *Szabó I.*, 1910.

28. *Benes E.*, 1934.

29. *Schandl J.*, 1948.

30. *Schandl J.–Horn A.–Kertész F.*, 1959.; *Vö.: még Kovalovszky N. P.–Török I.*, 1961.; *Volkop- jalov B. P.*, 1952.

31. *Radvánszky B.*, 1905. 315–316.

32. *Herman O.*, 1905. 414–415.

gal ütötték le a levágni óhajtott példányt, ez volt a *vevőártány* vagy a *vevődísznő*. A *vevőmalac* kifejezés ebből alakulhatott ki.

Századunk első harmadában *Herman Ottó* 1914-es pásztor-szótára szolgáltatta a legbőségesebb irodalmat a magyar sertéstartás technikájára és jellegzetes terminológiájára. Mintegy 36 oldalon át közöl – a sertéstartás egészét felölelő – történeti, néprajzi és népnyelvi (terminológiai) adatokat.³³

1924-ben ugyancsak a *Magyar Nyelvben Csefkó Gyula* a (*Herman Ottó* szótárában is szereplő) *pázsit dísznő* kifejezést értelmezte.³⁴ A *pázsit dísznő* a makkos erdő híján, csupán legelőn nevelt, tartott állatot jelentette.

A magyar nép hagyományos sertéstenyésztésének egyes kérdéseire csak az 1930-as években figyelt fel a néprajzi irodalom. *Kiss Lajos: A szegény ember malaca* című szociográfikus írásában a szegénység életében, táplálkozásában betöltött szerepét villantja fel.³⁵ 1939-ben *A szegény ember élete* c. könyvében pedig a *kiskanász*, a *csűrhes kanász* és a *dísznőkupec* életéről és tevékenységéről ír egy-egy néhány oldalas fejezetet.³⁶

Az első, kimondottan néprajzi szócikket a zselici kanászletről *Gönyey Sándor* 1935-ben írta.³⁷ A Nagysárréten, a lápon folytatott, egykori sertéstartást *Szücs Sándor* 1940-ben dolgozta fel.³⁸ (Ezt követően a főként sertésmakkoltatásra figyelt fel a szakirodalom, ezt hátrább külön összegezem.) *Népi dísznőtartás Széphalmon* címmel 1965-ben *Hajdú Mihály* közöl tanulmányt.³⁹ A beregi sertéstenyésztést 1971-ben *Csiszár Árpád*,⁴⁰ a zempléni község, Filkeháza népi sertéstartását 1972-ben *Petercsák Tivadar* dolgozta fel.⁴¹ A magyar sertéstenyésztés extenzív sajátosságait, elsősorban a lápi és a makkoltató sertéstenyésztést,⁴² illetve az azzal együttjáró migrációs jelenségeket⁴³ e sorok írója ugyancsak az 1970-es években dolgozta fel. Az állati fehérje jelentőségére a hagyományos sertéstartásban *Halász Péter* figyelt fel külön tanulmányban.⁴⁴

Mint előbb említettem a sertések őszi, téleleji erdei takarmányozása, az ún. makkoltatás az 1930-as évek legvégén került a kutatás homlokterébe. A századelő pásztorokdásai monográfiái – pl. *Ecsedi István* hortobágyi és *Madarassy László* kiskunsági könyvei – nein is említik. Az 1930-as években megjelent összefoglaló munkáiban, *A magyarság néprajzában*, *Györffy István* is csupán megemlíti.

Gunda Béla ormánsági kutatásai kapcsán bukkant rá a Dráva-mentiek szlavóniai sertésmakkoltatása, 1938-ban leírta annak eljárásait és migrációs vonatkozásait.⁴⁵ Néhány évvel később, 1946-ban *Kodolányi János* közölt néhány oldalas leírást az ormán-

33. *Herman O.*, 1914. 540–576.

34. *Csefkó Gy.*, 1924. 29–30.

35. *Kiss L.*, 1930.

36. *Kiss L.*, 1939.

37. *Gönyey (Ébner) S.*, 1933.

38. *Szücs S.*, 1940.

39. *Hajdú M.*, 1965.

40. *Csiszár Á.*, 1971.

41. *Petercsák T.*, 1972.

42. *Szabadfalvi J.*, 1972.; *Szabadfalvi J.*, 1979.

43. *Szabadfalvi J.*, 1971.

44. *Halász P.*, 1970.

45. *Gunda B.*, 1938.; *Gunda B.*, 1956.

sági Vajszló sertés makkoltatásáról.⁴⁶ A Bakony erdeiben elvadultan pásztortított sertésnyájak életére kisebb dolgozatban⁴⁷ 1958-ban *Vajkai Aurél* mutatott rá. A hajdúböszörményi erdőkben folytatott legeltetésről és makkoltatásról 1960-ban *Szabadi Imre* közöl tanulmányt.⁴⁸ A nagykun városok sertésköndáinak Szatmár megyei makkoltatásáról *Szilágyi Miklós* közölt történeti adatokat.⁴⁹

Az 1960-as évek elején e sorok írója figyelt fel arra, hogy Borsod megye erdős északi községeiben a sertések mellett a juhokat is makkoltatták.⁵⁰ Ezt követően az Alföld keleti peremvidéke is a szomszédos erdélyi hegyvidék között,⁵¹ valamint a Zempléni-hegységben üzött sertésmakkoltatásról közölt tanulmányt.⁵² 1973-ban az Ethnographiában *Balassa Iván* közölt összegző tanulmányt a Kárpát-medencében, a 16–19. században folytatott makkoltatásról.⁵³ A Bereg megyei sertéstartásról és -makkoltatásról sok apró nyom árulkodott, levéltári és récens adatok alapján arról *Csiszár Árpád* készített példamutató feldolgozást.⁵⁴

Igen sok erdei sertéslegeltetésre és -makkoltatással kapcsolatos információ található a hagyományos erdőgazdálkodást feldolgozó tanulmányokban. Itt utalok vissza *Tagányi Károly* 3 kötetes erdészeti oklevéltárának számtalan adatára.⁵⁵ A Gömör megyei erdőgazdálkodást *Herkely Károly* 1941-ben dolgozta fel.⁵⁶ Az erdő szerepéről a zempléni Hegyköz községeinek állattartásában *Petercsák Tivadar* közölt értekezést.⁵⁷ Leginkább ide vonatkozó munkákat *Hegyi Imre* készítette. Könyve és tanulmányai jelentek meg a Bakony erdőgazdálkodásáról, s ezekben részletesen foglalkozik az erdei sertéslegeltetéssel és -makkoltatással is.⁵⁸

A sertésenyésztés egyes kérdéseivel, elsősorban annak legeltető tartásformáival az állattartással kapcsolatos tanulmányokban és monográfiákban is találhatunk adatokat. Említsünk néhányat azok közül, ahol részletesen foglalkoznak jelen témakörünkkel. A bakonyi erdei pásztorkodás tanulmányában *Tálasi István* közöl adatokat sertéstartásra.⁵⁹ *Morvay Péter* pedig az Ecsedi-láp vidékének pásztorkodásáról írott cikkében foglalkozott a lápi és a makkoltató sertéspásztorkodással.⁶⁰ A sárközi ártéri és a Duna menti gazdálkodás feldolgozásánál *Andrásfalvy Bertalan* írt a sertésenyésztésről.⁶¹ A Cserhát északi részén folytatott 18–19. századi sertésenyésztést, összegző munkájában *Zólyomi József* dolgozta fel.⁶² Külön ide vonatkozó fejezetek találhatóak *Bencsik János*

46. *Kodolányi J.*, 1946.

47. *Vajkai A.*, 1958.

48. *Szabadi I.*, 1960.

49. *Szilágyi M.*, 1966.

50. *Szabadfalvi J.*, 1963.

51. *Szabadfalvi J.*, 1968a.

52. *Szabadfalvi J.*, 1968b.

53. *Balassa I.*, 1973.

54. *Csiszár Á.*, 1974.

55. *Tagányi K.*, 1896. I–III.

56. *Herkely K.*, 1941.

57. *Petercsák T.*, 1977.

58. *Hegyi I.*, 1978.; *Hegyi I.*, 1982.

59. *Tálasi I.*, 1939.

60. *Morvay P.*, 1940.

61. *Andrásfalvy B.*, 1965.; *Andrásfalvy B.*, 1975.

62. *Zólyomi J.*, 1968.

hajdúböszörményi,⁶³ *Nagy Gyula* Vásárhelyi pusztai állattartási monográfiájában.⁶⁴ E két utóbbi munkában dolgozták fel legalaposabban a házak melletti, intenzív jellegű disznótartást és -hizlálást.

Ugyanígy több-kevesebb adatot tartalmaznak a néprajzi helység- és tájmonográfiák, ezek között is elsősorban a későbbiekben, bár találunk adatokat pl. *Gönczi Ferenc* göcseji és *Kiss Géza* ormánsági monográfiájában is.⁶⁵ A legtöbb adatot a dunántúli tájegységekről megjelent monográfiákban, így *Vajkai Aurél*, *Kodolányi János*, *Katona Imre*,⁶⁶ a tiszántúliak között *Fél Edit–Hofer Tamás* átányi és *Bálint Sándor* szegedi⁶⁷ monográfiájában találhatjuk. *Vajkai Aurél* pl. Szentgálról írott monográfiájában a házi sertésenyésztés építményeit és tartásmódjait is rögzíti.⁶⁸

A magyarság sertéstartásának belterjessé válásáról, az intenzív tartásmódokról, közöttük a legeltetés és a takarmányozás, a hozzá kapcsolódó építmények változásairól sem jelent meg külön munka. Idevonatkozó adatokat találunk egyes tematikus monográfiákban. *Balassa Iván* monográfiája a kukoricatermesztésről részletesen foglalkozik a sertések takarmányozásának történetével és eljárásaival.⁶⁹ A burgonyatermesztés monográfiájában *Kósa László* is említi a termelvény szerepét a sertések takarmányozásában.⁷⁰

Néhány kisebb írás megemlíthető a sertésenyésztéssel kapcsolatos szokások témaköréből is: Néhány oldalas írás jelent meg a vácszentlászlói⁷¹ és a jászladányi disznótori kántálásról.⁷² A disznótori sertésfeldolgozást és a szokásokat *Ecsedi István* dolgozta fel.⁷³ Kanászszióreggel címmel 1939-ben *Seemayer Vilmos* írt.⁷⁴ A kanászkürtölésről, az ún. *kanászhangverseny*ről,⁷⁵ illetőleg a kanászkürtről többen írtak, közöttük *Bartók Béla* is.⁷⁶

A sertéspáztorkodás és a házi sertéstartás építményeiről már igen keveset tudunk, egyetlen, ide vonatkozó tanulmányt említhetünk, *Barna Gábor: Kerekólak a Hármas-Körös mentén* c. tanulmányát.⁷⁷ Néhány adat fellelhető még az építkezési szakirodalomban, valamint a monográfiákban.

A magyar állattenyésztés történetével foglalkozó gazdaságtörténeti irodalomban is található adatok a sertésenyésztés történetére. Itt és most csak a legfontosabbakat említhetem meg: Jó adatok találhatóak *Belényesy Márta*,⁷⁸ *Éber Ernő*,⁷⁹ *Gaál László*⁸⁰ és mások⁸¹ munkáiban.

63. *Bencsik J.*, 1971.

64. *Nagy Gy.*, 1968.

65. *Gönczi F.*, 1914.; *Kiss G.*, 1937.

66. *Vajkai A.*, 1959.; *Kodolányi J.*, 1960.; *Katona I.*, 1962.

67. *Fél E.–Hofer T.*, 1961.; *Bálint S.*, 1976. 77., 489–507.

68. *Vajkai A.*, 1959a. 50–52.

69. *Balassa I.*, 1960. 429–433.

70. *Kósa L.*, 1980. 221–223.

71. *Jankovics M.*, 1956.

72. *Nagy J.*, 1960.

73. *Ecsedi I.*, 1935. 63–85.

74. *Seemayer V.*, 1939.

75. *Györffy I.*, 1910.; *Hodossy B.*, 1912.; *Ács L.*, 1910.

76. *Bartók B.*, 1911.

77. *Barna G.*, 1971.

78. *Belényesy M.*, 1956.

79. *Éber E.*, 1961.

80. *Gaál L.*, 1966.

81. *Csőppüs I.*, 1972.; *Asztalos I.*, 1968.

Megemlítendő még az ide vonatkozó biológiai, pontosabban a házisertés domesztikációjával és kialakulásával foglalkozó irodalom. Az 1930-as évek táján *Hankó Béla* írt több tanulmányt az avarok és a hunok sertéséről, a szalontai tájfajtáról s összefoglaló munkát a magyarság sertéséről.⁸² Munkáiban sok romantikus elem, néhol pontatlan leírás mellett, több jó megfigyelés és kultúrtörténeti adat is található. Újabbán egzaktabb vizsgálatokban, a régészeti leletekben található csontanyag módszeres vizsgálata alapján *Bökönyi Sándor*⁸³ és *Matolcsy János*⁸⁴ foglalkozott az eurázsiai sertések eredetével és kialakulásával.

A felsorolt és a hátrább pontos bibliográfiában található publikációk száma viszonylag nagy. A kimondottan sertéstartással kapcsolatos publikációk száma azonban nem haladja meg az egytucatot. Országunk nagy részének sertéstartásáról igen keveset tudunk, mégis úgy tűnik, hogy elkelne már e témakörben egy monografikus igényű összefoglalás.

IRODALOM

- A . . . S.*, 1830a. Egy kétesztendő sertésnek nehézsége. Mezei Gazdák Barátja, IX. darab 288.
A . . . S., 1830b. Malacok hasmenése ellen. Mezei Gazdák Barátja, X. darab. 382.
Ács L., 1910. Tolnamegyei kanászkürt. NÉ., XI. 218–220.
Andrásfalvy B., 1965. A sárköziek gazdálkodása a XVIII. és XIX. században. Dunántúli Dolgozatok, 3. Pécs
Andrásfalvy B., 1975. Duna mente népeinek ármenti gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. Tanulmányok Tolna megye történetéből, VII. Szekszárd
Apáztai Tsere J., 1803. Magyar encyclopaedia. Győr
Asztalos I., 1968. Az állattenyésztés területi megoszlása Magyarországon. Bp.
Balassa I., 1960. A magyar kukorica. Bp.
Balassa I., 1973. Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI–XIX. században. Ethn., LXXXIV. 53–79.
Bálint S., 1976/1977. A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. I–II. Szeged, A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1974/75., 1976/77.
Barna G., 1971. Kerek ólak a Hármaskörös mentén. Ethn., LXXXII. 585–598.
Bartók B., 1911. A magyar nép hangszerei. I. A kanász túlok. Ethn., XXII., 305–310.
Bél M., 1943. A Balatonvidék földrajza kétszáz év előtt (szerk.: *Lukács K.*). Tihany
Belényesi M., 1956. Az állattartás a XIV. században Magyarországon. NÉ., XXXVIII. 23–59.
Bencsik J., 1971. Paraszti állattartás Hajdúböszörményben. Debrecen, Közlemények a KLTE Népr. Intézetéből, 24.
Bende P., 1848. Makkon hizott sertésekről. Magyar Gazda, VIII.
Benes E., 1934. Die ungarische Schweinezucht . . . Halle-Wittenberg
Bogma., 1845. Sertéstartás. Magyar Gazda (szerk.: *Török S.*), V. 1095–1099.
Bökönyi S., 1958. A budai várpalota ásatásának állatcsontanyaga. Budapest Régiségei, XVIII. 455–486.
Bökönyi S., 1968. Az állattartás történeti fejlődése Közép- és Kelet-Európában. AgrtSz. X. 277–342.
Csapó L., 1888. A sertéstenyésztés. Bp.
Csefkó Gy., 1924. Pázsit-disznó. MNy., XX. 29–30.

82. *Hankó B.*, 1938.; *Hankó B.*, 1939a.; *Hankó B.*, 1939b.; *Hankó B.*, 1948.

83. *Bökönyi S.*, 1958.; *Bökönyi S.*, 1968.

84. *Matolcsy J.*, 1875.

- Csiszár Á., 1971. A beregi sertésenyésztés. *Ethnographia*, LXXXII. 481–496.
- Csiszár Á., 1974. Sertésmakkoltatás az északkeleti Erdővidéken. *AgtSz.*, XVI. 234–246.
- Csöppös I., 1972. A magyar sertésállomány alakulása a második világháború időszakában. *AgtSz.*, XIV. 196–214.
- Dorner B. e, 1908. A sertés Magyarországon. Bp.
- Dorner B. e, 1925. A sertés tenyésztése és hizlalása. Bp.
- Ecsedi I., 1935. A debreceni és tiszántúli magyar ember táplálkozása. Debrecen
- Enyedi Gy., 1964. Az állattenyésztés földrajza. Bp.
- Éber E., 1961. A magyar állattenyésztés fejlődése. Bp.
- Fél E.–Hofer T., 1961. Az átányi gazdálkodás ágai. *Népr. Közl.*, VI. 2. sz.
- Gád L., 1966. A magyar állattenyésztés múltja. Bp.
- Galgóczy K., 1855. Magyarország, a Szerb vajdaság s Temesi bánság mezőgazdasági statisticája. Pest
- Galgóczy K., 1856. Sertéshizlalás. *Falusi Gazda*, 1856. 201–203.
- Gönczi F., 1914. Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár
- Gönyey (Ébner) S., 1933a. Zselici kanászélet. *Ethn.*, XIV. 150–156.
- Gunda B., 1938. Földrajzi megfigyelések az Ormánságban. *Földr. Közl.*, LXVI.
- Gunda B., 1956. Az Ormánság múltjából. *Néprajzi gyűjtőúton*. Debrecen. 17–40.
- Györffy I., 1910d. Kanászhangverseny. *Honti Lapok*. 1910. nov. 19.
- Hajdú M., 1965. Népi disznótartás Széphalmon. – Sárréti írások. Szerk.: Miklya J., Szeghalom, 119–132.
- Halász P., 1970. Az állati fehérje jelentősége a hagyományos sertéstartásban. *AgtSz.*, XII. 381–384.
- Hankó B., 1938. A kihalt ősi szalontai sertés. *Termtud. Közl.*
- Hankó B., 1939a. I suini degei avari del bassopiano ungherese. *Perugia*
- Hankó B., 1939b. Ősi magyar sertéseink. *Tisia*, III. 321–388.
- Hankó B., 1948. Attila disznaja és a magyar vaddisznók. *Klny. Debr. Szle-ből*. Debrecen
- Hegyí I., 1978. A népi erdőkielés történeti formái. Az Északkeleti-Bakony erdőgazdálkodása az utolsó kétszáz évben. Bp.
- Hegyí I., 1982. Fejezetek a Bakony erdei állattartásának történetéből. *Néprajzi Tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. Debrecen. 253–269.
- Herkely K., 1941. Adatok Gömör megye erdőgazdálkodásához. *NÉ.*, XXXIII. 259–263.
- Herman O., 1905. Vevő disznó, vevő malacz. *MNy.*, I. 414–415.
- Herman O., 1914. A magyar pásztor nyelvkincse. Bp.
- Hodossy B., 1912. Dunántúli kanász kürtölés. *Ethn.*, XXIII. 114–115.
- Irimy J., 1830. A sertések torok-gyíkja ellen. *Mezei Gazdák Barátja*, VII. darab. 366–367.
- Jankovics M., 1956. Disznótörténeti kántálás Váczentlászlon. *Népiünk Hagymányaiból*. Szerk.; Morvay P.–Simon J.–Igaz M. 102–103. Bp.
- Katona I., 1962. Sárköz. Bp.
- Kiss G., 1937. Ormánság. Bp.
- Kiss L., 1930/1958. A szegény ember malaca. *Népiünk és Nyelviünk*, II. 6–69., 135–143. Vásárhelyi hétköznapiak. Bp., 1958.
- Kiss L., 1939. A szegény ember élete. Bp.
- Kiss L., 1955. A szegény emberek élete. Bp.
- Kodolányi J. ifj., 1946. Adalékok az ormánsági Vajszló és környéke néprajzához. *Makkoltatás*. *Ethn.*, LVII. 73–77.
- Kodolányi J., 1960. Ormánság. Bp.
- Kósa L., 1980. A burgonya Magyarországon. Bp.
- Kovács B., 1898. Sertésenyésztés. Kassa
- Kralovánszky U. P.–Török I., 1961. Sertésenyésztés. Bp.
- Lánghy I., 1835. Tapasztalaton épült disznóenyésztés. Kassa
- Limbek A., 1844. Sertésenyésztés. *Magyar Gazda*, IV. 119–124.
- A makkoltatás, 1859. A makkoltatás hasznai. *Gazdasági Lapok*, XI. Pest, 1859. (szept. 15.) 585–586.
- Matolcsi J., 1975. A háziállatok eredete. Bp.
- Matolcsi J., 1982. Állattartás őseink korában. Bp.

- Mitterpacher L.*, 1779–1794. *Elementa rei rusticae in usum academiarum regni Hungariae Conscripta*. Buda
- Molnár B.*, 1939. Milyenek ismerték a komádiak a szalontai sertést? *Ethn.*, L. 168.
- Morvay P.*, 1940. Az Ecsedi-láp vidékének egykori állattartása és pásztorelete. *Ethn.*, LI. 123–143.
- Nagy Gy.*, 1968. Paraszti állattartás a Vásárhelyi-pusztán. *Néprajzi Közl.*, 1968. 1–2. sz. Bp.
- Nagy J.*, 1885. Sertéshizlalás. *Erdélyi Gazda*, XVII. 42–43., 360–361., 369–371.
- Nagy J.*, 1960. Disznótöri kántálók Jászládányon. *Múzeumi Levelek*. Szerk.: *Kaposvári Gy.* 3. sz. 18–20. Szolnok.
- Nagy M.*, 1870. Magyarország képekben. Honismereti Album, I–II. Pest.
- Nagyváthy J.*, 1791. Szorgalmatos mezei-gazda. I–II. Pest
- Olahus N.*, 1938. *Hungaria* – Attila. Szerk.: *Eperjessy K. és Juhász L.* Bp.
- *Pataki P.*, 1856. Sertéshizlalás. *Falusi Gazda*
- Petercsák T.*, 1972. Népi sertéstartás Filkeházán. *HOM. Évk.*, XI. 507–528. Miskolc
- Petercsák T.*, 1977. Az erdő szerepe a hegyközi állattartásban. *HOM. Évk.*, XVI. 297–310.
- Pethe F. kisszántói*, 1805. Pallérozott mezei gazdaság. Sopron
- Pethe F.*, 1814. Pallérozott mezei gazdaság. III. kötet. Házi majorság vagy disznó- 's aprómarha-tenyésztés. Bécs
- Radvánszky B.*, 1905. Vevő disznó. *MNy.*, I. 315–316.
- Schandl J.*, 1948. A sertés tenyésztése. Bp.
- Schandl J.–Horn A.–Kertész F.*, 1956. Sertésenyésztés. Bp.
- Seemayer V.*, 1939. Kanászjóreggel. *Ethn.*, L. 166.
- Sz. n.* 1860. A magyarországi sertésenyésztés hanyatlásának okai. *Magyar Gazda*, 1860. 59–60.
- Szabadfalvi J.*, 1963. Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken. *Műveltség és Hagyomány*, MÉH., V. 131–143. Bp.
- Szabadfalvi J.*, 1968a. Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén. *MÉH.*, X. 55–84.
- Szabadfalvi J.*, 1968b. Makkoltatás a Zempléni-hegységben. *Ethn.*, LXXXIX. 62–75.
- Szabadfalvi J.*, 1971. Migrationsformen in ungarischen Hirtenum. *Studia Ethn. et Folkloristica in honorem Béla Gunda*. Red.: *Szabadfalvi J.–Ujváry Z.* Debrecen, 703–721.
- Szabadfalvi J.*, 1972. Az extenzív sertésenyésztés emlékei Magyarországon. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1969–70. 283–332. Debrecen
- Szabadfalvi J.*, 1979. Zur extensiven Schweinezucht auf der Grossen Ungarischen Tiefebene. *Ethnographica et Folkloristica Carpatica*, I. 53–62. Debrecen
- Szabadi I.*, 1960. Legeltetés és makkoltatás a hajdúböszörményi erdőkben. *MÉH.*, I–II. 305–311.
- Szabó I.*, 1910. A sertés tenyésztése és tartása. Bp.
- Szilágyi M.*, 1966. Adatok a Nagykunság XVIII. századi néprajzához. *Szolnok megyei Múzeumok Adattára*, 5. Szolnok
- Szűcs S.*, 1940. A Nagysárrét régi disznótartása. *Klly. a Debreceni Szemléből* (1940. június). Debrecen
- Tagányi K.*, 1896. *Magyar erdészeti-oklevéltár*, I–III. Bp.
- Tálasi I.*, 1939. A bakonyi pásztorkodás. *Ethn.*, L. 9–37.
- Vajkai A.*, 1958. Szelídített vaddisznókonda a Bakonyban. *Veszprémi Szemle*, 1. 81–82.
- Vajkai A.*, 1959. A Bakony néprajza. Bp.
- Vajkai A.*, 1959a. Szentgál, egy bakonyi falu néprajza. Bp.
- Volkopjalov B. P.*, 1952. Sertésenyésztés. Bp.
- Zólyomi J.*, 1968. Észak-Cserhát állattenyésztésének másfél százada. *AgriSzle.*, 10. 389–478.

ETHNOGRAPHISCHE FORSCHUNG ÜBER DIE SCHWEINEZUCHT IN UNGARN

Das Hausschwein (*sus domesticus*), eine Gattung in der Ordnung der Paarhufer, in der Familie der Schweinrassen, entwickelte sich aus den Wildschweinen durch Zähmung. Schweine sind – im Gegensatz zu anderen Tieren (wie Rindviecher, Pferde, Schafe) – lediglich „Einzwecktiere“. Während die übrigen Viecher auch als Zugtiere, für Transportaufgaben, zur Milchgewinnung usw. gehalten werden, dienen Schweine ausschliesslich zur Fleisch- und Fettgewinnung. Schweine sind typischerweise fruchtbare Tiere, anstelle der alten regionalen Rassen lassen sich neuere, intensivere Rassen – je nach Region – sogar binnen 5–10 Jahren ansiedeln.

Seit dem Mittelalter waren in Ungarn zwei bedeutende regionale Rassen vertreten: das „*Bakonyer*“ Schwein in Westungarn, hauptsächlich in Transdanubien, und das „*Salontaer*“ Schwein in Ostungarn, vornehmlich in Regionen jenseits der Theiss. Ab Ende des 18. Jahrhunderts hat sich das *Sumadia-Schwein* von der Balkanischen Halbinsel her verbreitet, und aus dieser und den angestammten regionalen Rassen wurde in Ungarn das sog. „*Mangalica*“-Schwein hochgezüchtet. Schweine zur intensiven Fleischgewinnung wurden in den letzten 100 Jahren hereingeholt und allmählich angesiedelt. Hinter den Veränderungen der Rassen verbergen sich grundlegende Änderungen in der Wirtschaft und der Nahrungskultur.

Die geschichtliche, wirtschaftshistorische und ethnographische Literatur über Schweinezucht datiert sich erst seit dem 19. Jahrhundert. Im 17. Jahrhundert sind in erster Linie in den geographischen Beschreibungen (*Olahus*, Nikolaus, *Bél*, Mathias), im 18. Jahrhundert in Arbeiten von Fachverfassern für Wirtschaft (*Mitterpacher* Lajos, *Nagyváthy* János, *Pethe* Ferenc) gut bewertbare Angaben zu finden. Im 19. Jahrhundert wurden bereits in Zeitschriften für Wirtschaftsfragen zahlreiche Artikel und Studien veröffentlicht.

In den Jahren 1908 und 1925 schrieb Béla *Dorner* zwei inhaltsreiche Bücher. Die wirtschaftliche Fachliteratur der letzten drei Jahrzehnte ist mit dem Namen József *Schandl* verbunden. In den 30er Jahren schrieben Lajos *Kiss*, Sándor *Gönyey-Ébner* und Sándor *Szücs* die allerersten ethnographischen Beschreibungen zur Schweinezucht einzelner Regionen. In den letzten 10–15 Jahren befassten sich Árpád *Csiszár*, József *Szabadfalvi* und Iván *Balassa* mit den ungarischen Extensivverfahren der Schweinezucht, hauptsächlich der Eichelernährung. Gut verwertbare Angaben sind in diversen Dorfs- und Regional-Monographien, in Studien und Monographien über Wirtschaft, Waldleben und Volksarchitektur zu finden. Die Bibliographie am Ende der Studie enthält die wichtigsten Literaturquellen zur Schweinezucht in Ungarn.

József Szabadfalvi